

УДК 37.018.2

Валентина Федяєва
м. Херсон

Теорія і практика виховання дітей у сім'ї як історико-педагогічна проблема

В сучасних умовах соціально-економічних перетворень в українському суспільстві суттєво змінюється демографічна ситуація, людські цінності і духовні ідеали, ставлення до сім'ї і поведінка в ній, збільшується кількість розлучень і сімей ризику. Це приводить до загострення соціально-педагогічних проблем з питань виховання дітей в сім'ї і розвитку культури сімейно-побутових відносин. Проблеми сім'ї в її глобальному розгляді постійно викликали і викликають інтерес в суспільстві, так як кожна людина має досвід сімейних стосунків і має необхідність в його підтвердженні, корекції або запереченні. Сьогодні інститут сім'ї як в цілому у світі, так і в Україні, переживає період кризи. Особливо яскраво це фіксується та відбивається у молодіжному середовищі, про що свідчить зменшення бажання створити сім'ю.

Для розв'язання сучасних проблем сімейного виховання актуальним є звернення до загальнолюдської сімейної культури, до історико-педагогічного і народно-виховного досвіду, до вивчення поглядів на проблему сімейного виховання українських педагогів-просвітителів, учених-педагогів, практиків, письменників України кінця XIX-XX століття, що у минулому несправедливо замовчувалися, навіть фальсифікувалися. За роки існування України як самостійної держави педагогічна наука зробила певний поступ уперед у дослідження традицій сімейної народної педагогіки, творчої спадщини тих діячів школи, освіти і педагогіки, які сприяли розвитку теорії і практики виховання дітей у сім'ї (М. Драгоманов, І. Огієнко, О. Пчілка, С. Русова,

Л.Чепіга, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.) Водночас діяльність і педагогічні ідеї деяких з них з позицій сімейної педагогіки ще повністю не вивчені і не систематизовані. У зв'язку з цим перед істориками української педагогіки постає немалий обсяг роботи, пов'язаний з ґрунтовним вивченням, узагальненням і подальшим використанням у практичній діяльності всіх соціальних інститутів досвіду сімейного виховання.

Наука про сімейне виховання – відносно новий напрям теоретичних знань про виховання дітей в сім'ї. В Україні, як і в Росії, лише в другій половині ХІХ ст. ця галузь стала виокремлюватися як самостійна область, і в більшості наукових праць розглядалися питання підготовки дітей до школи – дошкільне виховання. Безумовно, в цей час в Україні були педагогічні праці про виховання та навчання дітей дошкільного віку. Але дійсно вітчизняних праць було мало, у більшості це були праці зарубіжних вчених в перекладі на російську мову або в оригіналі.

На кінець ХІХ –початок ХХ ст. припадає розквіт як російської, так і української теорії про сімейне виховання. Саме цей період пов'язаний з пошуком нових форм, методів, прийомів і засобів виховання дітей у сім'ї. Також особливою рисою зазначеного періоду є те, що йшов активний пошук поєднання сімейних форм виховання з суспільним. Виховання дітей у сім'ї набувало нового звучання, нових підходів і удосконалювалося у відповідності до розвитку освіти, культури, економіки, міжнародних зв'язків, а також змінювалося в залежності від нових форм виховання дітей у перші роки життя, дошкільного виховання, створення суспільних дошкільних закладів (ясла, дитячі садки).

Теорія і досвід сімейного виховання набули нового активного способу впливу на школу: батьківські збори, батьківські комітети та інші об'єднання батьківської громадськості. Сім'я і школа приходять до визнання необхідності співпраці у справі виховання підростаючого покоління та подолання розбіжностей з цих питань. Більш того, наприклад, вчителі гімназії визнали, що виховання у навчальному закладі не може бути

обмеженим тільки виховуючим навчанням, що приводило лише до виховання засобами навчальних дисциплін.

Після 1917 року до 90-х років ХХ ст. Україна пережила не найкращий в історії людства суспільно-державний експеримент по звільненню народів колишнього Радянського Союзу від гноблення приватного капіталу, від експлуатації людини людиною. Цей період характеризується тим, що суспільно-державні форми виховання посідають провідне місце – сім'я жила за законами соціалістичної держави. Колективні відносини визначали саму сім'ю, її закони, зміст і форми сімейного виховання.

У перші роки, а навіть і десятиріччя, соціалістичного виховання не враховувався, навіть відкидався, досвід, теорія і практика дореволюційного виховання дітей у сім'ї. З часом, особливо після Великої Вітчизняної війни, відбулася переоцінка дореволюційного педагогічного, наукового і практичного доробку. Було відновлено значення педагогічної системи К.Ушинського в історії вітчизняної педагогіки, а потім і багатьох інших педагогів минулого. В Україні досить поширеними в цей період стали праці російських педагогів П.Каптерєва, О. Водовозової, П. Лєсгафта, П.Блонського, Є. Покровського та інших [7;3;8;9;1;16].

Завдання статті – обґрунтувати, що питання теорії і практики виховання дітей у сім'ї є актуальною темою історико-педагогічного дослідження, що на сьогодні досвід і теорія педагогів минулого посідають чільне місце у науці про сімейне виховання, що саме праці просвітників, педагогів-вчених, науковців кінця ХІХ – ХХ століття є фундаментом відродження теорії про виховання дітей у сім'ї. Історико-генетичний підхід до сімейної педагогіки дає можливість відслідковувати як і коли, чому й за яких історичних, суспільно-ідеологічних і науково-педагогічних умов з'явилася та чи інша педагогічна проблема, як розвивалися шляхи її розв'язання і в яких конкретних формах, засобах і прийомах втілювалася у сімейному вихованні.

Сімейне виховання як історико-педагогічне дослідження дає можливість послідовно розкрити витoki становлення тієї галузі педагогічної думки, яку П.Каптерев назвав “новооткрытой областью научной педагогики” [6].

Сім'я – складна підсистема суспільства, яка виконує широкі соціальні функції і тому є об'єктом дослідження багатьох наук, які вивчають ті чи інші сторони її розвитку та функціонування. Сучасну сім'ю вивчають такі науки, як філософія, соціологія, демографія, економіка, юриспруденція, психологія, медицина, етнографія, історія педагогіки, яка вивчає становлення сімейного виховання, його еволюцію на різних етапах історичного розвитку, зміст і характер батьківської педагогіки.

Глибоке вивчення історико-педагогічної та психологічної літератури засвідчило, що вітчизняна педагогіка на всіх етапах свого історичного розвитку приділяла велику увагу проблемі формування особистості в сім'ї та взаємодії сімейного і громадського виховання.

Звернення до проблем сім'ї і сімейного виховання в історико-педагогічному аспекті зумовлено тим, що протягом усього розвитку суспільства вони були особливими об'єктами політики і пропаганди кожної держави, кожного уряду.

Виховання дітей у сім'ї залежало від багатьох чинників: соціальних функцій сім'ї, кількісних параметрів, складу сім'ї, типу керівництва сім'єю, однорідності соціального складу, якості взаємовідносин у сім'ї, типу споживчої поведінки.

Отже, така складна, інтегрована, комплексна, багаторівнева проблема, як сім'я і виховання дітей в сім'ї, може розглядатися як: соціальна, культурологічна, географо-демографічна, нормативно-правова, історична, педагогічна проблема.

І вивчення цих питань з позиції історико-педагогічного дослідження є досить актуальним.

Сьогодні історико-педагогічні дослідження посідають чільне місце в науці України, університетській освіті. Інтерес до історико-педагогічних

досліджень значно зріс серед науково-педагогічної громадськості. В переважній більшості розглядають історіографічні аспекти історії педагогіки, зміст самої історико-педагогічної науки, висвітлено історико-педагогічні аспекти як інноваційні, розглянуто взаємозв'язок між розвитком історії педагогіки, педагогіки та історії культури, історичної науки в цілому. Змінюється зміст самої історико-педагогічної науки. Стає нагальним вивчення не тільки основних етапів розвитку освіти в Україні, розкриття загальних питань навчання, виховання і управління в українських школах, а й об'єктивне розкриття висвітлених явищ, подій і фактів, які в певні історичні умови за певних ідеологічних умов не висвітлювалися або висвітлювалися упереджено.

Аналіз філософської, соціально-психологічної, науково-педагогічної, історико-педагогічної літератури дає змогу говорити про необхідність докладного і всебічного вивчення історії розвитку та становлення сімейного виховання в Україні з метою усвідомлення сенсу цього історико-педагогічного досвіду минулого, змісту, форм і методів виховання дітей в українській сім'ї, і визначення шляхів сучасного розвитку сім'ї та виховання дітей батьками.

Історія свідчить, що до проблеми дитинства, основ сімейного виховання зверталися філософи, політики, вчені: Д.Локк, Жан-Жак Руссо, Й.Песталоцці, Філіп Ар'єс, представники епохи Відродження і Просвітництва, Реформаторства (кінець XX століття). Зарубіжна педагогіка, класична зарубіжна педагогіка сприяли становленню інституту сімейного виховання і успішній реалізації цих положень в житті різних країн світу.

На всіх історичних етапах розвитку Української держави українська сім'я виховувала дітей на національній основі, виховувала у дітей національну самосвідомість, розуміння історії, культури рідного народу. Ці питання були предметом уваги українських педагогів кінця XIX – початку XX століття.

Період другої половини XIX – середини XX століття досить важливий, цікавий для історії педагогіки в цілому і системи сімейного виховання.

Це насамперед погляди на сімейне виховання російських педагогів-учених, просвітників М.О.Добролюбова, К.Д.Ушинського, Л.М.Толстого, М.Ф.Лесгафта, Н.М.Вентцеля [8;9]

Ці питання були предметом уваги і українських педагогів кінця XIX – початку XX століття Б.Грінченка, М.Драгоманова, П.Лубенця, Я.Чепіги, Я.Мамонтова [5;11;17;12].

В цей період була видана під редакцією П.Ф. Каптерева “Енциклопедія сімейного виховання і навчання” [6].

Починаючи з 60- років XIX століття на сторінках як загально педагогічних, так і спеціальних журналів та газет: “Громада”, “Вестник воспитания”, “Дзвінок”, “Друг”, “Женское образование”, “Журнал Министерства Народного просвещения”, “Київський телеграф”, “Молода України”, “Основа”, “Світло”, “Семья и школа”, “Український вісник”, “Учитель” йшла мова про педагогічну просвіту батьків з питань сімейного виховання.

Досить проблемними були питання виховання дітей у сім’ї у період розвитку народної освіти в Україні у 20-30 роки XX століття.

У звіті Наркомосу України за 1919 рік зроблено висновок, що “економічні умови розхитали сімейні устої, і сім’я не здатна виховати громадянина Радянської республіки” (ЦДАЖР УРСР ф.166; оп.24, спр.529, арк.265).

Узагальнення, зроблені керівниками Наркомосу, дезорієнтували місцеві органи влади. Так, наприклад, виходячи з цих узагальнень, Роменський повітовий з’їзд Рад у своїй резолюції відзначав, що першочергове значення має питання “про вилучення дітей з-під розкладницького впливу сім’ї, яка розпадається в умовах соціалістичного ладу” (ПА ПП ЦК КПУ ф.1, оп.1-5, спр.510, арк.15). У тезах доповіді наркома освіти УРСР Г.Н. Гринька на I Всеросійській нараді з питань освіти

від 27/Х 1920 р. підкреслювалося, що незмінно прискорюваний процес розпаду сім'ї і згасання її як джерела виховного впливу перетворює проблему соціального виховання з проблеми чисто педагогічного ідеалу в жагуче практичне завдання пролетарської держави" (ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС ф.17, оп.60, спр.60, арк.28)

У тезах доповіді про соціальне виховання Г.Ф.Гринько знову підкреслює, що дитячий будинок "охоплює повністю життя, виховання й навчання дитини в умовах дитячої громадськості без розкладницького впливу індивідуалістичної сім'ї" (ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, 17, оп.60, спр.60, арк.28).

30-ті – 60-ті роки ХХ століття характеризувалися тим, що вітчизняна педагогічна наука, навчально-виховна практика розглядали ці питання через авторитарну, догматичну спрямованість. Це було пряме віддзеркалення життя, мислення, дії з партійно-класових позицій.

Новим, переконливим етапом у визначенні ролі сім'ї у вихованні дитини стала середина 60-тих років ХХ століття. В цей період В.О.Сухомлинський вибудовує і обґрунтовує цілісну концепцію сімейного виховання.

Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського з питань виховання дітей має різноплановий, багатоаспектний характер. Слід мати на увазі й те, що творча думка педагога зазнала певної еволюції, вона постійно розвивалась, збагачувалась, поглиблювалась. На сьогодні різні грані науково-педагогічної, вчительської, публіцистичної і літературної діяльності В.О. Сухомлинського ще не досить глибоко вивчені історико-педагогічною наукою.

Потребують спеціальних досліджень питання теоретичного обґрунтування і практичної реалізації батьківської педагогіки В. Сухомлинським, а також досвід виховання дітей у сім'ї Сухомлинських. Іде час, педагогічна спадщина великого педагога привертає увагу науковців, учителів, батьків, усіх, хто вирішує такі складні питання, як виховання дітей та молоді. А це свідчення того, якими сучасними й актуальними є думки, ідеї, досвід педагога.

Історичний період 60-70 років є цікавим у науці сімейного виховання з огляду на те, що дітей виховували в багатонаціональній родині.

У 80-х роках ХХ століття дитина, її права, виховання у сім'ї розглядається і реалізується через педагогіку співпраці.

Після здобуття Україною незалежності проблема сім'ї, прав дитини із суспільно-педагогічної, психолого-педагогічної, навчальної і виховної переростає в соціально-правову.

На сьогодні науковці України приділяють постійну увагу окремим питанням теорії і практики виховання дітей у сім'ї в різні історичні періоди України.

У цих працях на основі принципів історизму, наукової об'єктивності, плюралізму, толерантності, єдності теорії і практики, національних і загальнолюдських цінностей розкриваються головні віхи творчої біографії кожного діяча педагогічної науки, висвітлюється зміст наукової і практичної педагогічної діяльності, аналізуються основні праці. Це праці А.Бойко, М. Побірченко [2;15].

Виховні засади материнської школи Олени Пчілки розкрито у праці Л.Новакіської "Просвітницька діяльність і педагогічні погляди Олени Пчілки" (1999 р.). Заслужують на увагу праці В.З.Смаля "Педагогічні ідеї Івана Франка" (1966 р.), С.Х.Чавдарова "Педагогічні погляди Т.Г.Шевченка" (1953 р.).

Підходи до виховання дітей у сім'ї Івана Огієнка висвітлено у дисертаційному дослідженні "Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка". Висвітлювалися питання сімейного виховання і через історію радянської школи (О. Зільберштейн, М. Миронов, Я. Ряпко, С. Синицький).

Окремі питання змісту, форм і методів виховання в сім'ї знаходимо у авторів загальних праць і підручників з історії педагогіки М. Даденкова, С. Чавдарова, М. Грищенка, М. Ярмаченка. Окремі історико-педагогічні аспекти сімейного виховання знаходимо у працях 60-80 років (Т. Ясницький).

У цих працях історію розвитку сімейного виховання в Україні розглянуто в контексті методології радянської школи і історіографії, питання виховання не відокремлювалися від загальносоюзного процесу і виходячи в своїх оцінках з партійно-класових позицій.

Цікавим, з точки зору предмета нашого дослідження є історико-педагогічні праці російських істориків педагогіки різних років ХХ ст.: 30-х років - Є. Мединського, 40-70 рр. - В. Струминського, А. Піскунова, М. Гончарова, Ф. Корольова, З. Равкіна, Ш.Анеліна, 90-х років - Д.Патишина, де певні аспекти сімейного виховання висвітлено під кутом зору загальних питань розвитку освіти і виховання, школи, педагогічної думки народів Росії та СРСР, що не дає змогу уявити цілісну картину історії розвитку інституту сімейного виховання.

Аналізуючи вказану проблему, ми спирались на змістовні історико-педагогічні праці А.Дзевєріна, Н.Калениченко, Б.Мітюкова, В.Смаля, М.Стельмаховича, О.Любара, Д.Федоренко, А.Сбруєва, М.Рисіна, які вивчали проблеми розвитку вітчизняної педагогічної думки, в тому числі – окремі питання сімейного виховання: роботи М.В.Вовчик-Блакитної, А.Б.Добровича, С.В.Ковальова, В.К.Котирло, О.І.Кульчицької, Л.С.Нечепоренко, Л.М.Проколієнко, О.Я.Савченко, В.Я.Титаренко, де розглянуто психолого-педагогічні аспекти сімейного виховання.

Певний інтерес становить і дисертаційне дослідження А.В.Говорун “Сімейне виховання у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини ХІХ – початку ХХ століття” (Харків, 1995 р.).

Тенденції до розширення сутності історико-педагогічних надбань України з питань сімейного виховання знаходимо у працях дослідників І.Беха, В.Бондаря, С.Гончаренка, І.Зязюна, М.Євтуха, В.Кузя, Н.Ничкало, Б.Ступарика, О.Сухомлинської, М.Ярмаченка.

Зокрема, маловивченим залишається питання виховання дітей у сім'ї, які мають різний соціальний статус: виховання в дворянській сім'ї, виховання в

селянській сім'ї, виховання в сім'ї української інтелігенції, виховання в буржуазній сім'ї, сім'я в умовах соціалістичного суспільства.

На сучасному етапі реформування суспільно-економічних відносин, реформування освіти, загострення загальних проблем виховання і, насамперед, в сім'ї, вивчення історичного досвіду українського народу з проблем сімейного виховання, реалізація традицій, звичаїв, методів і прийомів виховання в сім'ї є нагальною потребою в історико-педагогічних дослідженнях.

Вивчення і осмислення традицій, звичаїв, особливостей у вихованні дітей в Україні у різні історичні періоди дають можливість розглянути історію сімейного виховання (виховання в сім'ї) (будемо брати цей термін, так як будемо виходити із соціально-педагогічної функції сім'ї) як цілісний процес, встановити взаємозалежність провідних закономірностей розвитку історико-педагогічної науки в контексті соціально-економічного, політичного і культурологічного розвитку України.

Засвоєння традицій, звичаїв, змісту виховання дітей у сім'ї, просвітницького, науково-педагогічного доробку, нагромадженого в Україні, дасть змогу розв'язати нагальні питання сімейного виховання, сприяти пошуку нових напрямів розробки національної системи виховання дітей та молоді, критично проаналізувати підходи до такого важливого питання, як виховання дітей в сім'ї у різні історичні періоди розбудови української держави і на цій основі вибудувати генезу сімейного виховання в Україні, сформулювати концептуальні засади розвитку сімейного виховання, прав і свобод дитини в Україні.

Список використаної літератури:

1. Блонский П.П. Введение в дошкольное воспитание. – М.,1917. - С.111-113
2. Бойко А.М. 20 видатних українських педагогів – К., 2002 р.

3. Водовозова Е.Н. Умственное и нравственное воспитание детей от первого проявления сознания до дошкольного возраста. - М., 1913. – С.164-165, 214-125
4. Гринько Г. Про соціальне виховання дітей. - Харків, 1921
5. Грінченко Б. Якої нам треба школи?// Громадська думка.– 1905. - № 5-7
6. Каптерев П.Ф. Задачи и основы семейного воспитания// Энциклопедия семейного воспитания и обучения. Вып.1. - 1913. – С.123
7. Каптерев П.Ф. О детских играх и развлечениях М.,1898. – С.35-36.
8. Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение. В 2 ч. - С. - Петербург, “Педагогика”.- 1893.-247 с.
9. Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение. - М.: Педагогика.- 1991.- 176 .
10. Лубенец Н. Общественные и семейные начала в дошкольном воспитании//Дошкольное воспитание. – 1911.- №2
- 11.Лубенец Т. Педагогические беседы. - К., 1913
- 12.Мамонтов Я.Право держави і право дитини // Соціальне виховання. Орган головоцстраху. – Ч. 1. – Харків, 1922
- 13.Нефедов В.И., Щербань Ю.Ю. Искусство воспитания в семье. Минск,1971
- 14.П.Ф. Каптерев о семейном воспитании / под редакцией А.Н. Андреева/
- 15.Побірченко М.Т. “Педагогічна й науково-просвітницька діяльність громад у контексті суспільного руху Наддніпрянської України (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)
- 16.Покровський Е.А. Первоначальное физическое воспитание детей: Популярное руководство для матерей. – М.,1895. – С.302-307
- 17.Чепіга Я. Проблеми виховання і навчання дітей в світлі науки і практики. – К.,1913

Annotation. The article is devoted to the historical and pedagogical problems of theory and practice of children’s upbringing in family.

